

บทที่ ๒

ชีวประวัติและการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระอุคุตต์

การศึกษาความเชื่อเรื่องพระอุคุตต์ เกี่ยวกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้เป็นที่แพร่หลายเจริญรุ่งเรืองนั้น มีสาระสำคัญที่ควรศึกษาให้เข้าใจแจ่มแจ้งอยู่หลายประเด็นด้วยกัน เช่น ชาตภูมิ ชีวิตคฤหัสถ์ การออกบวช การบรรลุนิพพาน ผลงานและชีวิตในบั้นปลาย ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอไปตามลำดับ

๒.๑ แหล่งที่มาของความรู้เรื่องพระอุคุตต์

จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า นามของพระอุคุตต์ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาแต่อย่างใด พบเพียงนาม พระอินทคุตต์เถระ ในคัมภีร์มหาวงศ์ พงศาวดารลังกา ที่มีนามใกล้เคียงที่สุด โดยระบุว่า ท่านเป็นพระเถระที่ได้รับการเสนอจากพระสงฆ์ชาวเมืองปาฏลีบุตรให้เป็นผู้ดูแลการก่อสร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่ง ซึ่งอยู่ในพระราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช งานฉลองวิหารทั้งหมดนั้นได้จัดขึ้นในวันเดียวกัน ด้วยฤทธิ์ของท่าน^๑

อย่างไรก็ดี นามของพระอุคุตต์มาปรากฏชัดในคัมภีร์โลกบัญญัติ ซึ่งเป็นคัมภีร์บาลียุคหลัง รจนาโดย พระสังฆธรรมโฆษเถระ เมื่อกล่าวถึงพระสังฆธรรมโฆษเถระนั้น ท่านผู้รู้ได้มีมติเป็น ๒ พวก คือ พวกแรกกล่าวว่า ท่านเป็นพระเถระนักปราชญ์ชาวลังกา ได้รจนาคัมภีร์นี้ในสมัยอนูราธปุระ พวกที่สองกล่าวว่า ท่านเป็นพระเถระนักปราชญ์ชาวพม่า แต่ได้รจนาคัมภีร์นี้เป็นภาษาบาลีอักษรพม่า^๒

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงกล่าวถึง ความเป็นมาและความศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนอนานิสงส์ที่ได้รับจากการบูชาพระอุคุตต์อย่างน่าสนใจ ในหนังสือ “พระราชพิธีสิบสองเดือน” พระราชนิพนธ์ของพระองค์ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๑ นับเป็นเวลา ๑๐๐ กว่าปีแล้ว^๓

^๑ Malalasekera, Dictionary of Pali proper names Vol. I, (New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.), p.311.

^๒ พระสังฆธรรมโฆษเถระ, **โลกบัญญัติ**, (กรมศิลปากร โดยหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์เผยแพร่แล้ว พ.ศ., ๒๕๒๓), หน้า ๑๑๖-๑๓๖.

^๓ ดูรายละเอียดใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, หน้า ๓๓-๓๔.

สารานุกรมของพม่า เล่มที่ ๑๔^๔ สร้างขึ้นเมื่อปี ๑๙๗๐ โรงพิมพ์ ซาเป็กมาน เมืองย่างกุ้ง ได้แสดงว่า เรื่องราวของพระอุปัคตต์ที่แพร่หลายในประเทศพม่านั้น ได้แปลมาจากคัมภีร์โลกบัญญัติอีกต่อหนึ่ง ส่วนในวรรณกรรมของประเทศไทยนั้นนามของพระอุปัคตต์มาปรากฏในหนังสือปฐมสมโพธิกถาภาคบาลีซึ่งเป็นของเก่า ไม่ทราบนามผู้แต่ง^๕ ส่วนหนึ่ง และในหนังสือปฐมสมโพธิกถา ฉบับแปลเป็นภาษาไทยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่ทรงชำระไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗^๖ ซึ่งเป็นวรรณกรรมไทย สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และในเอกสารหลักฐานหลังจากนั้นมา ส่วนคัมภีร์โลกบัญญัตินั้นได้แปลเป็นภาษาไทยโดยกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ แล้ว^๗

หากจะศึกษาประวัติของพระอุปัคตต์ที่ละเอียดมากขึ้น สามารถศึกษาได้จากคัมภีร์อโศกาวทาน ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต มีการแปลออกเป็นภาษาจีนตั้งแต่ราวๆ พ.ศ. ๘๕๐ ไม่ปรากฏนามผู้แปล และอีกสำนวนหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๑๐๕๕ แปลโดยพระสังฆภัทร ต่อมาได้มีการแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ และแปลเป็นภาษาอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔^๘

ในประเทศไทยได้มีการแปลคัมภีร์อโศกาวทาน และตีพิมพ์เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ โดย ศ. ศิวรักษ์^๙

ผู้วิจัยจะได้นำเสนอชีวประวัติของพระอุปัคตต์ในด้านการศาสนศึกษา ด้านการศึกษา สงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่ ด้านการสาธารณูปการ ด้านการสาธารณสงเคราะห์ที่ปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ๑) คัมภีร์โลกบัญญัติ
- ๒) คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาของเถรวาท
- ๓) คัมภีร์อโศกาวทานของมหายาน
- ๔) หนังสือชีวประวัติ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๒.๒ ชีวประวัติของพระอุปัคตต์

ดังที่กล่าวแล้วว่าพระไตรปิฎกไม่พบประวัติของพระอุปัคตต์^{๑๐} แต่เรื่องราวของท่านปรากฏในคัมภีร์โลกบัญญัติและคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ประเพณีที่ ๒๘ ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

^๔ สัมภาษณ์ พระคันถสภาราภิวงศ์, ผู้เชี่ยวชาญภาษาพม่า, พำนักอยู่ ณ วัดท่ามะโอ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง, ๓ มกราคม ๒๕๕๔.

^๕ พระราชปริยัติ (สฤษดิ์ สิริโร, ผศ.ดร.), *งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑๖.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

^๗ อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๖-๑๓๖.

^๘ ส. ศิวรักษ์, *ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๑๐} แสวง เต็มสวัสดิ์, “พิธีกรรมเพ็ญพุทธ”, *บทความทั่วเมืองไทยหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ*, ฉบับวันที่ ๑๕ (มิถุนายน ๒๕๓๔) : หน้า ๗-๘.

และคัมภีร์โอศกาวทานของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งผลจากการรวบรวมข้อมูลนั้น ทำให้ทราบประวัติของพระอุคุตต์ได้ตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ขาติภูมิ

เมื่อกล่าวถึงขาติภูมิ หรือต้นกำเนิดของพระอุคุตต์นั้น ไม่ปรากฏในคัมภีร์โลกบัญญัติ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกาของเถรวาท แต่คัมภีร์โอศกาวทานของมหายาน ได้กล่าวไว้โดยสังเขปว่า^{๑๑}

อุคุตต์ เกิดในตระกูลพ่อค้าน้ำหอมชาวเมืองมฤรา ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา มีพี่น้องร่วมครรรค์ มารดา ๓ คน คือ อัศวคุปต์ ธนคุปต์ และอุคุตต์ ท่านเป็นลูกชายคนที่ ๓ เมื่อเยาว์วัย มีรูปร่าง โสภาน่าตาดี พุดจาไพเราะ มีนิสัยอ่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะต่ออุคฺคบุคคล มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ก่อให้เกิดความยินดีแก่ผู้พบเห็น มีรูปลักษณะเด่นกว่าใครๆ มีเรือนร่างดังเทพเจ้า เมื่อถึงกำหนดทำขวัญเนื่องในวันเกิด จึงได้ตั้งชื่อว่าอุคุตต์ บิดาคือนายคุปตะ เป็นพ่อค้าเครื่องหอมในเมืองมฤรา ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ นับเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์เมืองหนึ่งในจำนวนทั้งหมด ๕ เมืองของอินเดีย คือ^{๑๒}

- ๑) อุชเชนี เป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์มาจากนิยายเรื่องวิกรมาทิพย์วีรบุรุษ
- ๒) มฤรา เป็นที่เกิดของพระกฤษณะในเรื่องมหาภารตะ
- ๓) อโยธยา เป็นเมืองของพระราม วีรบุรุษในรามายณะ หรือรามเกียรติ์
- ๔) ทวารกะ เป็นเมืองที่พระกฤษณะมาประทับ
- ๕) พาราณสี มีปรากฏอยู่ในนิยายมากมายหลายเรื่อง

ทั้ง ๕ เมืองดังกล่าว ถือกันว่าสำคัญมาก ความสำคัญของเมืองทั้ง ๕ นี้ ไม่ใช่มาจากประวัติศาสตร์ แต่มาจากนิยายหรือตำนาน

๒.๒.๒ การศึกษา

สำหรับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลการศึกษาชีวิตในวัยเยาว์ของท่านนั้น ถึงแม้ในคัมภีร์โลกบัญญัติ ปฐมสมโพธิกา โอศกาวทาน จะไม่ได้ระบุถึงความสำเร็จในเรื่องการศึกษาของท่านไว้อย่างชัดเจน แต่ก็พอสันนิษฐานได้ว่า ท่านน่าจะได้รับการศึกษาตามขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะการศึกษาสมัยพุทธกาลนั้น ย่อมจะศึกษาไปตามประเภทของวรรณะ ๔ คือ

- | | |
|----------|--|
| กษัตริย์ | ศึกษาในยุทธวิธี ขนบธรรมเนียมและการปกครอง |
| พราหมณ์ | ศึกษาในศาสนาและวิทยาการต่างๆ |
| แพศย์ | ศึกษาในด้านศิลปะกสิกรรมและพาณิชย์กรรม |
| ศูทร | ศึกษาในการทำงานที่ต้องทำด้วยแรงกาย ^{๑๓} |

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ส. ศิวรักษ์, ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าอโศก, หน้า ๖๔-๖๗.

^{๑๒} พ. สุวรรณ, พระบัวเข็ม พระอรหันต์พิชิตมารให้ลางร้าย, พิมพ์ครั้งที่ ๖. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บ้านมงคล, ๒๕๕๐), หน้า ๓๔.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ เล่ม ๑, หน้า ๔.

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยเชื่อว่า ท่านน่าจะเรียนจบพาณิชยกรรม เสมอด้วยผู้มั่งคั่งทั้งหลาย เพราะปกติท่านนั้นก็มิ่นิสัยรักการเรียน ชอบศึกษา เป็นคนช่างสังเกต มีปัญญา มีความเพียร และมีความเคารพอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล ดังนั้น จึงทำให้น่าเชื่อว่า ท่านน่าจะได้รับความเมตตาปราณีจากผู้เป็นใหญ่ในตระกูลเป็นอย่างดี

๒.๒.๓ ชีวิตคฤหัสถ์

เมื่ออุปคุตต์เจริญวัยเป็นหนุ่ม ได้ช่วยบิดามารดาค้าขายน้ำหอมในเมืองมฤรา เพราะความที่รูปร่างผิวพรรณและลักษณะงดงาม มีนิสัยสงบเสงี่ยม พูดจาปราศรัยไพเราะ จึงเป็นที่ดึงดูดให้คนมาอุดหนุนน้ำหอม และที่สำคัญได้เป็นกำลังช่วยกิจการค้าขายน้ำหอมของผู้ที่เป็นพ่อให้เจริญรุ่งเรือง ก้าวหน้าขึ้นไปโดยลำดับ จนยกฐานะเป็นคนร่ำรวย^{๑๔}

๒.๒.๔ อุปนิสัย และบุคลิกภาพ

อุปนิสัยของท่านก่อนเข้ารับการบวชนั้นเป็นแบบพุทธิจริต คือ น้อมไปในการใช้ความคิด พิจารณาหาเหตุผล มีพฤติกรรมที่สังเกตได้ เช่น เป็นคนว่าง่าย เจริญใจไพเราะ มีความซื่อสัตย์ มีความกตัญญู ชอบคบถ้อยยามมิตร รู้จักการบริโภคพอประมาณ มีสติสัมปชัญญะ ตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา เรียนรู้ได้เร็ว ทั้งยังบำเพ็ญเพียรโดยใช้ปัญญาพิจารณา

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่า อุปคุตต์นั้นเป็นผู้ที่มีอุปนิสัยที่ดี มีความเมตตา มีระเบียบ อ่อนน้อมถ่อมตน ยุติธรรม กตัญญู และอดทน เป็นต้น ซึ่งจัดว่าเป็นอุปนิสัยพื้นฐานของความเป็นผู้นำที่ดี

๒.๓ การเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา

สืบเนื่องจากคุปตะบิดาของพระอุปคุตต์มีความเลื่อมใสในพระอรหันต์รูปหนึ่ง นามว่า พระสาณกวาสินเถระ ประสงค์จะถวายลูกชายที่เกิดในอนาคต ให้เป็นอุปัฏฐากคอยรับใช้พระเถระ ครั้นเมื่อพระเถระมาทวงสัญญาว่าจะถวายลูกชายคนที่ ๓ ให้ คุปตะจึงตอบตกลงยกลูกชายคนเล็ก คือ อุปคุตต์ให้แก่พระสาณกวาสินเถระ^{๑๕}

พระเถระนั้นได้ออกกับคุปตะบิดาของพระอุปคุตต์ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงมีพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับลูกชายคนนี้ สามารถสืบทอดและดำเนินงานชิงพระพุทธองค์ต่อไปได้ บิดาของพระอุปคุตต์เกิดจิตเลื่อมใส จึงอนุญาตให้ลูกชายอุปสมบทได้^{๑๖}

๒.๓.๑ การบรรลุลัทธิธรรม

คำว่า “บรรลุ” หมายถึง สำเร็จ^{๑๗} ภาษาบาลีใช้ว่า “อริคม” (กริยา เป็น อริคจฺฉติ) และศัพท์ว่า “อภิสมโย” มาจากคำว่า อภิ+สมย แปลว่า ความตรัสรู้ ; ความถึงพร้อมจำเพาะ (ตรัสรู้)

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน ส. ศิวรักษ์, ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าอโศก, หน้า ๖๔-๖๗.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พ. สุวรรณ, พระบัวเข็ม พระอรหันต์พิชิตมารให้ลาภร่ำรวย, หน้า ๔๓.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ส. ศิวรักษ์, ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าอโศก, หน้า ๗๔-๗๕.

ความเป็นที่ตรัสรู้สมัยเป็นที่บรรลุ ; ความถึงพร้อมเฉพาะ นิยมนำ “ธมม” เชื่อมเข้าด้วยกันกับ “อภิสมโย” เป็น “ธมมาภิสมโย” อภิสมโย เมื่อนำมาใช้เป็นคำกริยา ใช้ว่า “อภิสมโย หรือ อภิสเมโต มีความหมายกว้างๆ คือ เข้าใจธรรม หรือเข้าถึงธรรม ตั้งแต่บุคคลทั่วไปที่เข้าใจธรรมชัดเจน หรือเข้าใจธรรมในขั้นวิปัสสนาจนถึงมรรคผล โดยเฉพาะความเข้าใจหรือเข้าถึงในระดับโสดาบัน”^{๑๘}

การบรรลุธรรมของพระอุปัคตนั้น มี ๓ วาระ คือ

วาระที่ ๑ สมัยเป็นคฤหัสถ์ : บรรลุโสดาปัตติผล

ครั้งหนึ่งพระสาวกาสินเถระ ได้ไปสู่คฤหาสน์ของคุปตะบิดาของอุปัคตด้วยความสนทสนมคุ้นเคย ซึ่งครอบครัวนี้ให้ความเคารพนับถือพระเถระเป็นอย่างมาก เพราะท่านได้ให้โอวาทแนะนำคำสั่งสอนในทางที่ถูกต้อง หรือบางครั้งก็เป็นการแสดงธรรมให้ฟัง เมื่อได้ฟังธรรมแล้วเกิดความปิติยินดี มีศรัทธาในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น ในเรื่องของกุศล อกุศล อสุภะ การเจริญพุทธานุสติ^{๑๙}

เมื่อได้ฟังธรรมมีกถาของพระเถระแล้ว อุปัคตก็เกิดความสังเวช ความสลดใจ และได้ดวงตาเห็นธรรม หรือที่เรียกว่าได้บรรลุโสดาปัตติผล เป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นในทางพระพุทธศาสนา^{๒๐}

วาระที่ ๒ สมัยเป็นคฤหัสถ์ : บรรลุอนาคามี

อุปัคตเป็นชายหนุ่มรูปงาม ผู้ที่พบเห็นต่างเกิดความประทับใจ มีความเฉลียวฉลาด ทั้งสุภาพ เขาได้ช่วยบิดามารดาขายน้ำหอมด้วยความซื่อสัตย์ ตรงไปตรงมา เพราะความที่มีรูปร่าง ผิวพรรณและลักษณะงดงาม มีนิสัยสงบเสถียร พุดจาปราศรัยไพเราะ จึงเป็นที่ดึงดูดให้คนมาอุดหนุนน้ำหอมเป็นจำนวนมาก กิจการมีความเจริญรุ่งเรือง ทำให้อุปัคตเป็นที่กล่าวขานว่าเป็นหนุ่มมีเสน่ห์ ขวนให้หลงใหล ใครผ่านไปผ่านมาต้องทักทายปราศรัยกับอุปัคตอยู่เนืองนิตย์ โดยเฉพาะมีผู้หญิงมากมาย ซึ่งหนึ่งในนั้นมีหญิงโสเภณีคนหนึ่ง ชื่อว่านางวาสวทตตา ได้ส่งสาวใช้ไปเชิญอุปัคตมาหาตนเองถึงสองครั้ง โดยไม่คิดค่าตัว แต่ได้ถูกอุปัคตปฏิเสธทุกครั้ง

วันหนึ่งนางวาสวทตตาได้ทำความผิดคือ ฆ่าบุตรของนายช่างคนหนึ่งตาย เพราะความโลภ นางถูกจับและถูกลงโทษจากเจ้าหน้าที่บ้านเมืองโดยถูกตัด มือ เท้า จมูก และใบหู^{๒๑} แล้วนำไปทิ้งที่เชิงตะกอน ครั้นเมื่ออุปัคตทราบข่าวเกิดความสงสารจึงได้ไปหานาง พร้อมกับสนทนาธรรมในเรื่องธรรมชาติของร่างกาย จนนางเกิดความเข้าใจ และกลัวภัยในวัฏสงสาร มีจิตใจอ่อนโยน น้อมรำลึกถึงพุทธคุณ อุปัคตได้แสดงธรรมในเรื่องของท่าน ศีล สวรรค์ แก่ นางวาสวทตตา จน

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๓.

^{๑๘} ดุราลัยเถียรใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **ต้นก้นเสียที จากความเท็จของหนังสือ “เหตุเกิด พ.ศ.๑”**, หน้า ๑๐.

^{๑๙} ดุราลัยเถียรใน ส. ศิวรักษ์, **ความเข้าใจเรื่องพระเจ้าอโศก**, หน้า ๖๔-๖๘.

^{๒๐} ดุราลัยเถียรใน จำเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวก**, หน้า ๘๐.

^{๒๑} ดุราลัยเถียรใน สภาวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น, **ของดีอีสาน**, หน้า ๓๓-๓๔.

นางนั้นนึกถึงพระพุทธคุณ จนได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน หลังจากนั้นนางได้เสียชีวิตและได้ไปเกิดในสุคติภพ พร้อมกันนั้นอุปัชฌาย์เองก็เข้าใจลึกซึ้งถึงธรรมชาติของร่างกายของนางวาสวตัตตา เกิดความรังเกียจในกามภพ เข้าใจสัจธรรมด้วยการที่ได้กล่าวธรรมสอนนางวาสวตัตตา อุปัชฌาย์จึงบรรลุธรรมเป็นพระอนาคามี

วาระที่ ๓ เมื่ออุปสมบทเป็นพระภิกษุ : บรรลุอรหัตตผล

ต่อมาหลังจากที่บวชในบวรพระพุทธศาสนา พระอุปัชฌาย์ได้บำเพ็ญสมณธรรมตามรอยบาทพระศาสดา ได้ตั้งใจศึกษาและปฏิบัติขัดเกลากิเลสอยู่เสมอ ในที่สุดท่านก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แตกฉานในอรรถในธรรมทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดสามารถแสดงธรรมได้อย่างแจ่มแจ้งจนเป็นเหตุให้มีผู้บรรลุอริยผลเป็นพระโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และที่สละเพศฆราวาสออกบวชแล้ว บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์นั้นมีจำนวนมากถึง ๑๘,๐๐๐ องค์ เพราะเหตุนี้จึงทำให้ท่านมีชื่อเสียงขจรขยาย หลังจากนั้นท่านมีลูกศิษย์มากมายพอที่จะช่วยกันเผยแผ่พระศาสนาแล้วจึงปลีกวิเวกออกจากความวุ่นวายในเมือง ไปอยู่จำพรรษาที่ปราสาทแก้วที่ท่านเนรมิตขึ้น ได้เสด็จทะเลหรือทะเลหลวง ท่านอยู่เป็นสุขด้วยฌานสมาบัติ^{๒๒}

จากการศึกษาประวัติของพระอุปัชฌาย์ พบว่า ยังมีเรื่องที่น่าสนใจและมีการสับสนอยู่ เช่น เข้าใจว่าพระอุปัชฌาย์กับพระสุภูติเป็นองค์เดียวกัน^{๒๓} จากการศึกษาหลักฐานที่สามารถยืนยันได้ว่าไม่ใช่องค์เดียวกัน^{๒๔} เพราะพระสุภูติเป็นพระอรหันต์ในสมัยพุทธกาลซึ่งมีปรากฏในสุตตปิฎก^{๒๕} ส่วนพระอุปัชฌาย์เป็นพระอรหันต์ในสมัยที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว ๒๑๘ ปี เรื่องของพระสุภูติ และพระอุปัชฌาย์ต่างยุคต่างสมัยกัน มีหลักฐานเรื่องราวที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง

ตามประวัติของพระอุปัชฌาย์ทั้งโลกบัพยัญญติ, คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ปริจเฉท, และคัมภีร์โอศกาทนจาริกพระเจ้าอโศก ไม่ได้กล่าวถึงว่าท่านดับขันธปรินิพพานแล้วหรือยัง หรือยังมีชีวิตอยู่ เพราะตามพุทธพยากรณ์มีการกล่าวไว้ว่า จะให้พระอุปัชฌาย์อยู่คุ้มครองพระศาสนาต่อไป และด้วยอานุภาพแห่งอิทธิบาทภาวนาของท่าน ตามหลักฐานที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระอานนท์ว่า^{๒๖} อิทธิบาท ๔ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญให้มาก ทำให้มาก ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว สังสมแล้ว ปรารภดี ผู้นั้น เมื่อมุ่งหวังพึงดำรงอยู่ได้ ๑ กับ หรือเกินกับ”^{๒๗} ดังนั้นพุทธศาสนิกชนชาวพม่าและสังคมชาวไทยพุทธ มีความเชื่อว่าพระอุปัชฌาย์ยังดำรงชีพอยู่จนถึงปัจจุบันนี้^{๒๘} จากความเชื่อดังกล่าว ชาวพุทธพม่าและล้านนาจึงตระเตรียมโภชนาหารต่างๆ

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน อาจารย์จำเนียร ทรงฤกษ์, พระธาตุพนมพิพิธัญญะพระอุปัชฌาย์, หน้า ๙.

^{๒๓} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, พระพุทธรูปในเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๕๗.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน พ. สุวรรณ, พระบัวเข็มพระอรหันต์ พิชิตมารให้ลาภร่ำรวย, หน้า ๓๕.

^{๒๕} อัง. เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๔/๔๒๐-๔๒๕.

^{๒๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๘/๑๒๖-๑๒๗.

^{๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๗/๑๒๒-๑๓.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๔๔๓.

เพื่อตักบาตรตอนเที่ยงคืนของวันพุธ ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ซึ่งชาวล้านนาเรียกว่า วันเป็งปู้ด โดยมี ความเชื่อว่า พระอุปัคฺตฺจะแปลงกายเป็นสามเณรน้อย เพื่อออกโปรดญาติโยม ถ้าหากใครได้ตักบาตร พระอุปัคฺตฺ ก็จะทำให้ผู้นั้นฐานะดีขึ้น และเจริญรุ่งเรือง^{๒๙} จนกระทั่งมาถึงทุกวันนี้ยังมีการนับถือพระ อุปัคฺตฺแพร่หลายมากขึ้น

๒.๓.๒ พระธาตุของพระอุปัคฺตฺ

พระธาตุของอรหันตสาวก นับได้ว่ามีอานุภาพหรือพลังวิมุตติธรรมอยู่ในตัวเอง เป็นสิ่งที่ ควรเคารพบูชาเช่นเดียวกับพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า ตามตำราโบราณเกี่ยวกับพระธาตุของอสีติ มหาสาวกผู้เป็นเลิศทางด้านต่างๆ ได้บันทึกลักษณะของธาตุสาวกองค์สำคัญไว้หลายองค์ เพื่อเป็น ข้อมูลเพิ่มเติมในการสังเกตแยกแยะธาตุสาวก แต่ไม่ควรยึดเป็นหลักเกณฑ์เหนียวแน่นจนเกินไป เนื่องจากธาตุของพระสาวกหรือพระอรหันตองค์เดียวกัน อาจจะมีหลายสิบลักษณะ ดังนั้นบาง ลักษณะอาจไม่ได้บันทึกไว้เป็นหลักฐาน หากเป็นไปได้ ควรให้ผู้รู้ ผู้มีจิตบริสุทธิ์ ผู้ทรงฌานอภิญญา วิชา ๘ ตรวจสอบดูจึงจะแน่ชัด ที่สำคัญต้องเข้าใจว่า พระธาตุนั้นไม่ใช่เป็นเพียงผลแห่งการปฏิบัติ ชอบเท่านั้น แต่สืบเนื่องจากความดีและการปฏิบัติที่ดีด้วย

ในหนังสือ พระบัวเข็มพระอรหันต์พิชิตมารให้ลาภร่ำรวย^{๓๐} ได้กล่าวไว้ว่าธาตุของพระ อุปัคฺตฺนั้น มีลักษณะหรือสัณฐานหัวคอดท้ายคอด ลักษณะคล้ายดอกพิกุลแห้ง สีเปลือกนอก

๒.๓.๓ อติตชาติของพระอุปัคฺตฺ

“คัมภีร์อโศกาวทาน”^{๓๑} ได้กล่าวถึงอติตชาติของพระอุปัคฺตฺไว้พอสรุปใจความว่า ณ ภูเขาชื่อว่าอูรัมมุนทะ พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ พระองค์ ที่อาศัยอยู่เชิงเขาข้างหนึ่ง ฤาษี ๕๐๐ ตน อยู่เชิงเขาอีกข้างหนึ่ง วานร ๕๐๐ ตัวอยู่เชิงเขาอีกข้างหนึ่ง

วันหนึ่งพญาวานรได้พาบริวารไปพบพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วเกิดความศรัทธาเลื่อมใส จึงได้นำใบไม้แห้ง รากไม้ และผลไม้ไปถวายอุปัฏฐาก เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นเจริญสมาธิ พญาวานรก็เจริญสมาธิด้วยเช่นกัน ต่อมาเมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้านิพพาน พญาวานรเกิดความ โศกเศร้าเสียใจ จึงเดินทางไปพบเหล่าฤาษีที่กำลังทรมานตนอยู่ด้วยอาการต่างๆ พญาวานรได้นั่ง สมาธิต่อหน้าฤาษี ฝ่ายฤาษีเองตั้งใจปฏิบัติสมาธิตามพญาวานร และด้วยบุญบารมีที่ได้บำเพ็ญมา จึงเกิดความเข้าใจโพธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗ ข้อ ทั้งนำไปสู่การตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ฤาษีเกิด ความสำนึกในความดีของพญาวานร พร้อมกันนั้นได้พากันนำรากไม้และผลไม้ไปมอบให้ ต่อมา หลังจากที่พญาวานรได้สิ้นชีวิตลง ฤาษีจึงได้จัดการศพของพญาวานรอย่างดีโดยใช้ไม้หอมนำมา ประชุมเพลิง พญาวานรในอติตชาติได้เกิดมาเป็นพระอุปัคฺตฺในชาติปัจจุบัน^{๓๒}

^{๒๙} คุรยลละเอียดใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๔๔๓.

^{๓๐} คุรยลละเอียดใน พ. สุวรรณ, พระบัวเข็ม พระอรหันต์พิชิตมารให้ลาภร่ำรวย, หน้า ๑๓๘.

^{๓๑} คุรยลละเอียดใน ส. ศิวรักษ์, ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศก อโศกาวทาน, หน้า ๖๑-๖๓.

^{๓๒} คุรยลละเอียดใน John S. Strong, The Legend of king Asoka, แปลโดย ส.ศิวรักษ์, ความ เข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน, หน้า ๕๒-๕๔.

จากการศึกษาประวัติพระอุปัชฌาย์ จากคัมภีร์โอศกาวทานและปฐมสมโพธิกถา คัมภีร์ทั้งสองนั้นที่แตกต่างกัน ๒ ประเด็น ดังนี้

ประเด็นแรก โอศกาวทาน กล่าวถึงพระอุปัชฌาย์หลังจากที่บรรลุประชาคันธ อยู่จำพรรษาที่วัดนันทวัน พระเจ้าอโศกมหาราชขึ้นเมื่อทรงทราบกิตติคุณของพระอุปัชฌาย์ เกิดความเลื่อมใสและมีพระราชศรัทธา จึงนิมนต์พระอุปัชฌาย์พร้อมด้วยหมู่แห่งพระภิกษุจำนวน ๑๘,๐๐๐ รูป เดินทางแม่น้ำโดยเรือสู่เมืองปาฏลิบุตร พระเจ้าอโศกมหาราชเสด็จออกมาให้การต้อนรับ

ในปฐมสมโพธิกถา กล่าวว่า พระเจ้าอโศกมหาราชปรารถนาจะจัดงานสมโภช จึงทรงสร้างสถูปจำนวน ๘๔,๐๐๐ องค์ แต่พระองค์นั้นเกรงว่าจะเกิดอุปสรรคและอันตราย จึงเสด็จเข้าไปสู่ท่ามกลางสงฆ์ เพื่อขอรับการช่วยเหลือ แต่พระสงฆ์เหล่านั้นทูลว่าไม่สามารถให้ความช่วยเหลือได้ เพราะเกินกำลังที่จะรักษางานไว้ แต่มีสามเณรรูปหนึ่งปรากฏกายขึ้นท่ามกลางสงฆ์ทูลว่า มีพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่าพระอุปัชฌาย์ จำพรรษาอยู่ใต้สะดือทะเล มีความสามารถในการช่วยคุ้มครองรักษางานนั้นได้ ประธานสงฆ์จึงบัญชาให้พระภิกษุหนุ่ม ๒ รูป ผู้ทรงอภิญญาระเบิดน้ำเป็นช่องเพื่อลงไปนิมนต์พระอุปัชฌาย์ เมื่อพระอุปัชฌาย์รับทราบสั่งขบัญชาจึงให้พระภิกษุหนุ่มทั้ง ๒ รูปกลับไปก่อน แล้วท่านก็เข้าฉานสมาบัติเดินทางไปถึงท่ามกลางระหว่างสงฆ์ก่อนพระภิกษุทั้ง ๒ รูป

ประเด็นที่สอง โอศกาวทานกล่าวถึงผู้ที่ชักนำพระเจ้าอโศกมหาราชเข้าสู่พระพุทธศาสนา คือ พระสมุทฺธ บุตระของพ่อค้าสำเภา ออกบวชหลังจากบิดาถูกโจร ๕๐๐ คน ฆ่าชิงทรัพย์ หลังจากบวชแล้วได้เดินทางสู่เมืองปาฏลิบุตร เข้าวันหนึ่งออกบิณฑบาตเพื่อโปรดสัตว์ จนกระทั่งท่านเดินเข้าไปในสถานที่แห่งหนึ่ง โดยคิดว่าเป็นบ้านของชาวบ้าน เมื่อเข้าไปแล้วถึงรู้ว่าสถานที่นั้นเป็นคุก จึงถูกนายจันตคิริกะ เพชฌฆาตประจำเมืองจับตัวไว้พร้อมกับการถูกจองจำ โดยนายคิริกะจะประหารภายในวันที่ ๗ ระหว่างที่ถูกจองจำนั้นเอง มีนางสนมของพระเจ้าอโศกมหาราชแอบส่งสายตาอันหวานแก่ราชบุรุษนายหนึ่ง และเมื่อพระองค์ทรงทราบเช่นนั้น จึงส่งคนทั้งสองสู่แดนประหาร โดยการโยนคนทั้งสองลงในครกเหล็ก แล้วตำร่างคนทั้งสองจนเหลือแต่กระดูก ทำให้พระสมุทฺธเกิดความสลดหดหู่ ทั้งได้ตรึงตรองหลักคำสอนของพระพุทธองค์ จนสลัดบ่วงที่เหนี่ยวรัดไว้ในวงวัฏฏะได้สำเร็จ และได้บรรลุประชาคันธ

เมื่อวันที่ ๗ มาถึง นายจันตคิริกะได้จับพระสมุทฺธโยนลงในหม้อเหล็ก จุดไฟใส่เชื้อเพลิงมากเพียงใด หม้อก็ไม่มีความร้อน เขาพยายามแล้วครั้งแล้วครั้งเล่า หม้อก็ไม่เกิดความร้อน จึงก้มลงมองดูในหม้อ เห็นพระสมุทฺธนั่งสมาธิอยู่บนดอกบัว จึงไปกราบทูลพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นความมหัศจรรย์ พระสมุทฺธจึงแสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ นานา จนพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเลื่อมใส ทรงก้มลงกราบ พระสมุทฺธจึงเล่าเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ไว้ว่า ร้อยปีแห่งพุทธปรินิพพานจะมีพระราชามือปาฏลิบุตร ทรงพระนามว่าพระเจ้าอโศกมหาราช จะทรงนำพระบรมสารีริกธาตุออกมาแจกจ่ายให้แพร่หลายและกว้างไกล พระองค์จะทรงสร้างสถูป ๘๔,๐๐๐ องค์ ถวายและจะเป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา พร้อมกันนั้นพระพุทธศาสนาจะได้รับการเผยแผ่ให้เจริญรุ่งเรืองอย่างกว้างขวาง

ส่วนปฐมสมโพธิกถา^{๓๓} กล่าวถึง ผู้ที่ทำให้พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา คือ สามเณรนิโครธ ผู้เป็นพระโอรสของเจ้าชายสุสีมะ และพระมารดาพระนามว่า สุมนาเทวี ซึ่งเจ้าชายสุสีมะทรงเป็นพระเชษฐาต่างพระมารดาของพระเจ้าอโศกมหาราช ที่ถูกพระเจ้าอโศกมหาราชทรงประหารชีวิตหลังทรงแย่งชิงพระราชบัลลังก์ ส่วนพระชายาของเจ้าชายสุสีมะ กำลังทรงพระครรภ์ใกล้คลอด ได้รับการช่วยเหลือให้หนีรอดไปได้ พระนางจึงหนีไปอยู่ชนบท ได้พบชายชราผู้ใจดีให้การช่วยเหลือ ขณะเดินทางไปขายชรา ในระหว่างทางนั้นเอง พระนางทรงปวดพระครรภ์จึงประสูติพระโอรสที่ใต้ต้นนิโครธ ทั้งได้ทรงตั้งชื่อพระโอรสว่านิโครธ ต่อมาเมื่อพระโอรสเจริญวัยได้บรรพชาเป็นสามเณร เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงทอดพระเนตรเห็นสามเณรจึงเกิดความเลื่อมใสในอริยาบถจึงรับสั่งเข้าเฝ้า สามเณรนิโครธได้แสดงธรรมโปรดพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์นั้นได้ทรงเห็นถึงความอัศจรรย์ในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า เกิดศรัทธาและทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา หลังจากนั้นพระองค์ทรงนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาเป็นหลักในการปกครองประเทศ

จากการศึกษาคัมภีร์ทั้งสอง คือคัมภีร์อโศกาวทานของมหายาน เรื่องราวจะเหมือนบุคคลทั่วไป แต่คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาของฝ่ายเถรวาท จะเน้นทางด้านอิทธิปาฏิหาริย์เพื่อให้ตัวเอกของเรื่องคือพระอุปัคฺตต์โดดเด่น จะเห็นได้ว่าคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาที่เน้นการใช้อิทธิฤทธิ์ของพระอุปัคฺตต์ เป็นคัมภีร์ที่มีความเชื่อต่อชาวพุทธเป็นอย่างมาก ก่อให้เกิดเป็นความเชื่อที่ปลูกฝังอย่างแน่นแฟ้น ประการแรกคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาเป็นคัมภีร์เถรวาท ย่อมจะมีความเชื่อต่อชาวพุทธในสังคมไทยเป็นธรรมดา และภูมิภาคนั้นนับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท อีกประการหนึ่งคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา กล่าวถึงพระอุปัคฺตต์ว่า เนรมิตปราสาทอยู่ใต้สะดือทะเล สามารถปราบมารบันดาลโขคลาก ชาวพุทธในสังคมไทยจึงมีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัคฺตต์ เช่น ประเพณีและพิธีกรรมนิมนต์พระอุปัคฺตต์ที่แม่น้ำเพื่อคุ้มครองรักษางาน ประเพณีตักบาตรพระอุปัคฺตต์ ในวันพุธขึ้น ๑๕ ค่ำ ซึ่งชาวล้านนาจะเรียกว่า “ประเพณีใส่บาตรเพ็ญพุธ” โดยมีความเชื่อว่าพระอุปัคฺตต์จะออกมาโปรดสัตว์ ใครได้ตักบาตรพระอุปัคฺตต์ ผู้นั้นจะมีโชคลาก จะมีความเจริญรุ่งเรือง จากหลักฐานดังกล่าว ผู้วิจัยเชื่อแน่ว่าชาวพุทธในสังคมไทยได้รับความเชื่อมาจากคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอย่างแน่นอน

สรุปว่า

ประวัติของพระอุปัคฺตต์ไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎก ชื่อของท่านมาปรากฏในคัมภีร์บาลียุคหลังที่ชัดเจนที่สุดคือในคัมภีร์โลกบัญญัติในประเทศไทย ปรากฏนามของท่านในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระญาณสังวร ปธานุชิตชินโรส, **พระปฐมสมโพธิกถาพุทธประวัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อานวยการสนธิ์การพิมพ์, ๒๕๓๔). อ้างใน พระประพนธ์ สุทธิจิตโต. “อิทธิพลความเชื่อเรื่องพระอุปัคฺตต์ที่มีต่อพิธีกรรมชาวพุทธล้านนา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

กฤา และพระราชพิธีสิบสองเดือน ต่อมาเมื่อการศึกษาเจริญขึ้นได้มีการแปลคัมภีร์อโศกาวทาน ซึ่งเป็นคัมภีร์มหายานสูตรภาคไทย ประวัติของพระอุปัคฺคตฺโดยละเอียดในอีกแง่มุมหนึ่ง จึงได้เป็นที่รู้จักในประเทศไทย เมื่อประมวลเอกสารต่างๆ ทำให้ทราบประวัติโดยสังเขปว่า พระอุปัคฺคตฺเกิดในตระกูลพ่อค้าน้ำหอมชาวเมืองมถุรา ได้ช่วยบิดาทำการค้า มีสติปัญญาดี ได้ศึกษาศาสนากับพระสาณกวาสินเถระ ซึ่งเป็นพระที่บิดาเลื่อมใสและสัญญาจะยกท่านให้บวชเป็นลูกศิษย์ติดตาม ท่านได้บรรลุนิพพานขึ้นอนาคามีตั้งแต่ยังมีได้บวช และบรรลุอรหัตผลหลังจากอุปสมบทแล้ว ท่านเป็นพระที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเลื่อมใส บางแห่งเชื่อว่าท่านนิพพานแล้ว และมีการบูชาพระอุปัคฺคตฺหรืออัฐิของท่าน บางแห่งเชื่อว่าท่านยังมีชีวิตอยู่ นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงอดีตชาติของท่านว่าเป็นพญาวานรได้เจริญสมาธิกับพระปัจเจกพุทธเจ้า ภายหลังได้ถ่ายทอดความรู้ของตนแก่ฤาษี ทำให้ฤาษีได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วย